



جابجایی پایتخت‌ها

با نگاهی تحلیلی به شکل‌گیری
تمرکزگرایی و تمرکززدایی در تهران

نویسنده:

میرنجات موسوی

دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه ارومیه

رحیم رحیمی

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه ارومیه



نگارستان اندیشه

تهران، ۱۳۹۶

سرشناسه: موسوی، میرنجف -۱۳۵۵.
 عنوان و نام پدیدآور: جابجایی پایتخت‌ها؛ با نگاهی تحلیلی به شکل‌گیری
 تمرکزگرایی و تمرکززدایی در تهران / نویسندگان: میرنجف موسوی، رحیم
 رحیمی. تهران: نگارستان اندیشه: ۱۳۹۶.
 مشخصات ظاهری: ۲۳۹ ص.: مصور، جدول، نمودار.
 شابک: 978-600-8273-39-4
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۲۷. عنوان دیگر: با نگاهی تحلیلی به شکل‌گیری
 تمرکزگرایی و تمرکززدایی در تهران.
 موضوع: پایتخت‌ها-- تعیین محل Capitals (Cities)—Location
 پایتخت‌ها-- ایران-- تعیین محل Capitals (Cities)-- Iran
 Location دولت -- ایران -- عدم تمرکز Decentralization in
 government – Iran
 شناسه اثر: ده: رحیمی، رحیم، ۱۳۶۵ -
 رده دیوئی: ۱۲۱۶/۲- رده‌بندی کنگره HT ۱۳۹۶۱۶۶۲ ج ۲ م ۸/
 شماره ثبت: ملی: ۴۸۲۸۹۶۴

جابجایی پایتخت‌ها

با نگاهی تحلیلی به شکل‌گیری تمرکزگرایی و تمرکززدایی در تهران

نویسندگان:

میرنجف موسوی؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه ارومیه
 رحیم رحیمی؛ کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه ارومیه

طراح جلد: سعید صحابی

چاپ: اول، ۱۳۹۶

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

چاپ و صحافی: نسیم

با همکاری: انجمن جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری ایران

نشانی ناشر: م. انقلاب، ابتدای خ آزادی، خ بهزاد، شماره ۲۹ واحد ۷

تلفکس: ۶۶۴۳۵۴۲۳ - ۶۶۹۴۲۵۴۲

www.cins.ir – info@rics.ir

فهرست مطالب

۹	مقدمه انجمن جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری
۱۱	پیشگفتار

فصل اول: کلیات

۱۳	مقدمه
۱۴	۱-۱. تعاریف و مفاهیم پایتخت
۱۶	۲-۱. انواع پایتخت‌ها
۲۳	۳-۱. نقش و عملکرد پایتخت‌ها
۳۷	۴-۱. عوامل مؤثر بر مکان‌گزینی پایتخت‌ها
۳۰	۵-۱. جابجایی پایتخت و سابقه تاریخی آن

فصل دوم: مفاهیم و دیدگاه‌های تمرکز و عدم تمرکز

۳۷	۱-۲. مفاهیم
۳۷	۱-۱-۲. مفهوم کلانشهر
۳۸	فرایند شکل‌گیری و تحول سازمان فضایی مناطق کلان شهری
۳۹	۲-۱-۲. تمرکزگرایی
۴۲	۳-۱-۲. تمرکز فضایی
۴۳	۴-۱-۲. تمرکز اقتصادی
۴۴	تأثیر تمرکز بر اقتصاد کشور
۴۵	۵-۱-۲. تمرکز سیاسی - اداری
۴۶	۶-۱-۲. عدالت فضایی
۴۸	۷-۱-۲. تمرکززدایی
۵۵	۲-۲. دیدگاه‌های و نظریه‌ها
۵۵	۱. تئوری مکان مرکزی کریستالر
۵۷	۲. تئوری رشد متوازن و نامتوازن

۵۹	۳. نظریه قطب رشد
۶۱	۴. تئوری مرکز - پیرامون
۶۲	۱. مرحله نخست (پیش صنعتی)
۶۲	۲. مرحله دوم (مرحله انتقالی)
۶۳	۳. مرحله سوم (صنعتی شدن)
۶۳	۴. مرحله نهایی (فرا صنعتی)
۶۴	۵. تئوری تمرکزگرایی میردال
۶۴	۶. تئوری رشد نامتبادل اقتصادی آلبرت هیرشمن
۶۵	۷. تئوری وابستگی
۶۷	۸. نظریه سیستمی توسعه منطقه‌ای هیلهورست
۶۹	۹. تئوری برگشت تمرکز
۷۱	۱۰. نظریه مراکز رشد آر. پی. مورا
۷۲	۱۱. نظریه عملکردهای شهری در توسعه روستایی (UERD)
۷۳	۱۲. تئوری عدالت منطقه‌ای هاروی
۷۵	جمع‌بندی دیدگاه‌های مخالفان و موافقان تمرکزگرایی

فصل سوم: تجربه جهانی از جایابی پایتخت

۷۷	مقدمه
۷۹	۱. تجربه انتقال پایتخت در قزاقستان
۸۰	۲. تجربه انتقال پایتخت در استرالیا
۸۱	۳. تجربه انتقال پایتخت در نیجریه
۸۲	۴. تجربه انتقال پایتخت در برزیل
۸۴	۵. تجربه انتقال پایتخت در مالزی
۸۴	۶. تجربه انتقال پایتخت در آلمان
۸۶	۷. تجربه انتقال پایتخت در پاکستان
۸۸	۸. تجربه انتقال پایتخت در کانادا
۸۹	۹. تجربه انتقال پایتخت در ترکیه
۹۰	۱۰. تجربه انتقال پایتخت در تانزانیا

فهرست مطالب ۷

۹۱	۱۱. تجربه انتقال پایتخت در هند
۹۳	۱۲. تجربه انتقال پایتخت در بنز
۹۳	ارزیابی مقایسه‌ای تجارب در زمینه جابجایی پایتخت

فصل چهارم:

۹۷	مقدمه
۹۷	۱-۴. دوره قبل از اسلام
۱۰۴	۲-۴. دوره بعد از اسلام

فصل پنجم: تمرکز و تمرکززدایی در ایران

۱۲۵	مقدمه
۱۲۶	سابقه تمرکززدایی در ایران
۱۳۱	۱. تمرکززدایی سیاسی
۱۳۴	۲. تمرکززدایی جمعیتی
۱۴۲	روند تحولات تمرکزگرایی بخش‌های اجتماعی
۱۴۴	تمرکزگرایی اقتصادی
۱۵۱	تمرکز صنعتی
۱۵۵	تمرکزگرایی زیربنایی
۱۶۲	گزیده آمار و شاخص‌های بهداشتی و درمانی
۱۶۵	سابقه تمرکز زدایی در جهان و ایران
۱۶۵	۱. تجارب برخی از کشورها در زمینه تمرکززدایی
۱۷۶	۲. سابقه تمرکززدایی در ایران

فصل ششم: الزامات جابجایی پایتخت از تهران

۱۹۳	مقدمه
۱۹۳	تهران به عنوان پایتخت
۲۰۱	دیدگاه‌های موافقان و مخالفان طرح انتقال
۲۱۲	تحلیل اسناد مصوب
۲۲۷	منابع

مقدمه انجمن جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

انجمن جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری ایران با اقتباس از نقشه جامع علمی و اسناد بالادستی توسعه ایران در راستای وظایف خود و دستیابی به اهداف کمی و کیفی و نیز راهکارهای دسترسی به این اهداف: با سه جهت‌گیری اساسی آموزشی، پژوهشی و فناورانه در برنامه‌های راهبردی خود با توجه به تجارب ارزنده، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های قابل توجه علی‌الخصوص زیرساخت‌های علمی و پژوهشی و نیز منابع انسانی ارزشمند، اعضای وابسته، پیوسته و افتخاری انجمن (ساتم دانشجویان، نخبگان علمی)، در صدد آن است که با انجام پژوهش‌های راهبردی و سرانته‌ال تجارب جهانی و اجرایی شدن کاربست مطالعات و پژوهش‌ها نیازهای پژوهشی جامعه را در سطوح ملی و منطقه‌ای تأمین و امیدوار است که این تلاش‌ها منجر به ارتقای کیفیت مطالعات شهری در ابعاد مختلف شود. به همین منظور با اتکال به خداوند متعال و یاری هیئت مدیره، بستر را فراهم نموده تا از نشر کتاب‌های تألیفی و ترجمه شده‌ی عزیزان حمایت مادی و معنوی کند. امید است این حمایت‌ها به عنوان حرکتی مهم و الگویی جهت پیشرفت در سطح ملی و منطقه‌ای شایسته باشد.

هیئت مدیره انجمن

م. خراف و برنامه‌ریزی شهری ایران

پیشگفتار

روند شهرنشینی خصوصاً در دهه‌های پایانی قرن بیستم از رشد بالایی برخوردار بوده است، تحولات بزرگی نیز در عرصه شهرنشینی و توسعه فضایی و کالبدی در مناطق بزرگ شهری خصوصاً در پایتخت‌های جهان رخ داده است. در اوایل عصر دولت-ملت‌ها و ملت‌های مدرن پایتخت مهم‌ترین عنصر در ساختار سیاسی فضا بود که دارای کارکرد و هویت سیاسی-اداری و نیز کارکردهای اقتصادی، تجاری، فرهنگی هر کشوری می‌باشد. این واحد فضایی-سیاسی صرف نظر از فلسفه رجوعی، ماهیت و کارکردهای آن، با توجه به اینکه کانون اقتدار و حاکمیت سیاسی حکومت و نیز تکیه گاه اصلی دولت به حساب می‌آید، نسبت به سایر عناصر سازمان سیاسی فضا از موقعیت ترجیحی برخوردار است. مسأله مهمی که کلانشهرها به خصوص پایتخت‌ها در رن نهفته خود دارند، تأثیر آنها در نوع شکل‌دهی به فضای سرزمینی می‌باشد. با افزایش روند رشد شهرنشینی در ابتدای قرن بیستم موجب افزایش چند برابر جمعیت چنین شهرهایی شده است، به ویژه پایتخت‌ها این پدیده شدت بیشتری داشته و جمعیت پایتخت‌ها که مرکز سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشورها هستند، با شدت زیادی افزایش یافته است. در نتیجه ادامه تسلط شهر مسلط، الگوی نامتوازن و نامتعادل توزیع فضایی جمعیت در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و اداری به روشنی مطرح می‌شود. این الگو باعث می‌شود که خلأ جمعیتی و کارکردی در سطح میانی و پایین کانون‌های شهری به وجود آید در چنین موارد متعدد کلیدی، کشورها تصمیم می‌گیرند تا پایتخت‌های خود را به دور از نخست شهرها یا قطب شهرها به مکان‌های جدیدی جابجا کنند. در واقع گزینش مکان برای تغییر پایتخت زمانی پدید می‌آید که دولت‌ها به دلایلی پایتخت فعلی خود را فاقد کاربرد لازمه دانسته و خود را ملزم به ترک آن نمایند. به طوری که شاهد این جابجایی در قرن بیستم هستیم.

در ایران، پایتخت ملی از لحاظ تاریخی و جغرافیایی ثبات نداشته است و دائماً تحت تأثیر اراده سیاسی حکام جابجا شده از زمانیکه مادها همدان امروزی به پایتختی برگزیدند تا به حال. با توجه به اینکه در این سرزمین دولت ثابت وجود نداشته و این سرزمین همواره از اهمیت خاص جغرافیایی و ژئوپلیتیکی برخوردار بوده است. بنابر این در هر دوره تاریخی این

جغرافیا، با تجربه یک دولت جدید پایتخت جدیدی نیز تجربه کرده است. این در حالی است که بیشتر دولت‌های تشکیل شده در این سرزمین با توجه به موقعیت و حساسیت‌های ناشی از آن همواره برای اداره جغرافیای سیاسی این سرزمین و مقابله با مسایل امنیتی آن پایتخت خود را انتقال داده. به طویکه در طول تاریخ ایران ۳۹ بار انتقال پایتخت صورت گرفته و ۳۱ شهر بر پایتختی برگزیده شده‌اند. که هر ۶۹ سال یک بار در ایران پایتخت جابجاشده است در این میان تهران تنها پایتخت ایران است که بیش از دو قرن است که پایتخت سه حکومت (قاجاریه، پهلوی و جم‌موری اسلامی ایران) بوده است. این شهر در واقع مقرو قانون سازماندهی کشوری و شکل‌گیری دولت مدرن در ایران بوده است که با موقعیت وحدت بخش و کنترل کننده خود ترانسته است با وجود کلیه تحولات معاصر یکپارچگی ملی را انتظام بخشید. با این وجود در طول این مدت است انتقال مرکزیت سیاسی از تهران بارها بنا به دلایلی در مایع سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری مصحح شده است.

این کتاب شامل شش فصل است که در فصل اول به عنوان کلیات به موضوعاتی (تعاریف و مفاهیم از پایتخت، انواع پایتخت‌ها، نقش و عملکرد پایتخت‌ها و عوامل‌های انتخاب و جابجایی شهر پایتخت‌ها)، در فصل دوم به مفهوم تمرکز و تمرکززدایی در کلانشهرها پرداخته شده که اکثر این شهرها به عنوان شهرهای پایتختی شهرت دارند. در فصل سوم هدف این بخش شناخت و معرفی مجموعه تجارب جهانی را عوامل مختلف تأثیرگذار بر اتخاذ چنین تصمیمی در کشورهای مختلف و نتایج حاصل از آن است. با آگاهی از این تجربیات، تصمیم‌سازی در خصوص انتقال مرکز سیاسی در کشور با بتواند علمی بیشتر و استفاده از تجربه ارزشمند جهانی برای پیمودن یا نپیمودن راهی که قبلاً تجربه شده است، صورت گیرد. در فصل چهارم هم دلایل‌های انتقال پایتخت‌ها در طول تاریخی سیاسی ایران در فصل پنجم به تمرکز و تمرکززدایی در تهران به عنوان پایتخت فصلی ایران و در آخرین فصل هم به ضرورت‌های جابجایی پایتخت فعلی ایران اشاره می‌شود.